

The Discourse of Legitimacy Reign in Ilkhanid Period Historiography According to the Versions of *Chengizid Shāhnāmeḥ*, *Shahanshāhnāmeḥ*, and *Jami al-Tawarikh*

Shima Shamsi*
Mitra Shateri**

Abstract

Historiography during the Ilkhanid period grew up with the support of the Ilkhanids. For this reason, the political intentions of the supporters purposefully infiltrated the custom dates of this period and formed a discourse for the legitimacy of the Ilkhanids. In this regard, the present study aimed to recognize the discourse of the legitimacy of the Ilkhanid Reign and examine three custom versions: *Chengizid Shāhnāmeḥ*, *Shahanshāhnāmeḥ*, and *Jami al-Tawarikh*. This paper seeks to examine such issues via the method of critical discourse analysis (Van Leeuwen, 2008) and citing library studies. The questions posed in this study were: 1) How can the legitimacy of the Ilkhanids be analyzed in the content and existence of the manuscripts?, and 2) what strategies did the authors of such manuscripts use to produce the discourse of the legitimacy of the Ilkhanids? Based on the findings of this study, along with immortalization, legitimation for the Ilkhanids has been one of the most important reasons for the production of such histories. As the authors rely on the arrangement of narratives, content creation, the use of Quranic verses, and imitation of Ferdowsi's *Shahnameh* as an influential element for identifying Iranians, they had sought to build legitimacy. The authors also used representations of Mongolian, Iranian, and Islamic discourses to redefine the legitimate Ilkhanids identity and legitimize their actions in political and social situations. In this way, the reduction in the use of Mongolian discourse themes in *Shahanshāhnāmeḥ* is consistent with the reduction of the role of the Mongolian element in the late Ilkhanid rule.

Introduction

Although the Ilkhanids had initially come to power by sword, they gradually established social order. To fulfill the political goals, they had to implement policies that would guarantee their legitimacy against competitors and the people. Legitimacy had received more attention since the Ghāzān period by supporting historiography as one of the cultural strategies that paved the way for the writing of many historical books, which were written by the order of the court or independently. In this study, based on legitimation in the political thought of the Ilkhanids, historical books that were written with the theme of the historical description of the reign and commissioned by them were investigated.

Materials and Methods

Three custom books of *Chengizid Shāhnāmeḥ*, *Shahanshāhnāmeḥ*, and *Jami al-Tawarikh* are the materials studied in this research. *Jami al-Tawarikh* has been written in the general history of the world by the order of Ghāzān, by his minister Rashid al-Din Fazlullah Hamedani (Eqbal, 1969, p. 488). In the study of this book, the correction part of the Mongol stories was considered (Ibid, p. 31). *Shahnameh* of Shams-al-Dīn Kashani is one of the historical poems of the Ilkhanid era, which was composed by the order of Ghāzān that had the poem weight of Ferdowsi's *Shahnameh* (Mortazavi, 1991, p. 380). This book has been studied based on its manuscript in the library of the Islamic Consultative Assembly of Iran. *Shahnameh* of Ahmad Tabrizi has been composed with the poetic weight of Ferdowsi's *Shahnameh* by the order of Abu Saeed Ilkhani, with the subject of the history of the Mongols, Genghis Khan, and his successors up to the time of Abu Saeed (Tabrizi, Manuscript, Or2780, version, 132). The only remaining version of its manuscript in the British Museum is the basis of this study.

* MA Graduate of Islamic Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, Shahrekord University, Iran

** Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, Shahrekord University, Iran
(Corresponding Author E-mail: shateri.mitra@sku.ac.ir)

This study has focused on the role of linguistic propositions in legitimizing the identity and socio-political actions of the Ilkhanids. Hence, the history books in question by the method of critical discourse analysis (*Van Leeuwen, 2008*) which is based on the premise of Max Weber, with the theme of the efforts of all powers to build belief in its legitimacy and its expansion (Weber, 1978, p. 213) were analyzed.

Discussion of Results and Conclusions

In examining the discourse of reign legitimacy in the content and existence of these data, the three points of writing format, historical content, and historical order in telling stories were important. Poetic works were similar in weight and content to Ferdowsi's *Shahnameh*. On the other hand, in the content of these works, the mythological and historical patterns of Ferdowsi's *Shahnameh* and Iranshahri thought have been used to legitimate redefining the identity and actions of the Ilkhanids. In the same way, *Jami al-Tawarikh* also used the poems of Ferdowsi's *Shahnameh* to redefine the legitimate identity of the Ilkhanids.

In the historical context of the works, the Mongolian discourse in the *Shahanshāhnāme* has been used in contrast to the other two works with a more limited range. This point along with the gradual decline of the Mongol foundations of the Ilkhanids reign and the finding power of local families during its writing period have been remarkable. In the two custom works of Ghāzān, the use of Mongolian elements had a more prominent place in their legitimation. This was not irrelevant to disputes over succession, independence from the central Mongol court, and becoming an Ilkhan Muslim during Ghāzān reign. In the arrangement of the narrations of the *Shahnameh Changizi* version, the historical order has not been observed in such a way that the poems are related to the praise or mention of Ilkhan. The sponsor of the work appears with a time jump immediately after the poems related to the Mongol ancestors. Sometimes even the story of the Mongol ancestors is cut off suddenly and resumed after the story of Ilkhans. Hence, there is a kind of purposeful orientation in the arrangement and retelling of Ilkhan's narrations.

Based on the findings of this study, the content and imitation of Ferdowsi's *Shahnameh* on the one hand, and the meaningful arrangement of historical narratives, on the other hand, justify the existence of these historical books to legitimize the Ilkhanids. Also, following the cultural-political context of the Ilkhanid society and the goals of the rulers in the field of international politics, the authors used three Mongol, Iranian, and Islamic discourse strategies to legitimate defining the identity, Ilkhanids actions, and decisions. Hence, with reducing the role and position of the Mongol element at the end of the Ilkhanids rule, a noticeable decrease in the use of Mongolian discourse concepts in the version of the *Shahanshāhnāme* compared to the other two works happened. In the same way, the authors with placing the personality and rule of Ilkhan in the form of the standard king of Iranshahri thought have used the Iranian discourse to legitimize it in the minds of Iranians. Also, the concepts of Islamic discourse have been considered throughout this period, considering the ambitious goals of the Ilkhanids in achieving superiority in the Islamic world and in competing with Muslim *Mamlūks*.

Keywords: Discourse, Ilkhanids, Historiography, Legitimacy, *Chengizid Shāhnāme*, *Shahanshāhnāme*, *Jami al-Tawarikh*

References

1. Abbasi, J., & Rashki Ali Abad, J. (2010). Attention to Ferdowsi's *Shahnameh* and *Shahnameh* Composing during the Mongol Rule. *Journal of Literary Research*, 169, 19- 44.
2. Aliof, R. & Bertles, M. O. (Eds.) (1965). *Ferdowsi Shahnameh (Volume IV)*. Moscow: Knowledge Publishing Office.
3. Al-Shahrastani (1990). *Al-Milal wa Al-Nihal*. Beirut: Dar Al Marfa.
4. Ayati, A. (2004). *Tahrir Tarikhe Vassaf*. Tehran: Cultural Information and Research Publication.
5. Bayani, Sh. (2014). *The Mongols and Ilkhanid Rule in Iran*. Tehran: Samt Publication.
6. Dabir Seyaghi, M., & Homaei, J. (Eds.) (2008). *Khwandamir's Habib al-Siyar (Volume III)*. Tehran: Hermes Publication.
7. Dalir, N. (2014a). An Explanation and Analysis of Divine Glory (Farr-e Izadi) in Prose

Works of Islamic Period: Historical Sources. *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*, 20, 97-112.

8. Dalir, N. (2014b). Political Culture and Theoretical Basis of Kingship and Sultanate Comparative Study on Farr-e Izadi (divine charisma) and Zell-Allah (The Shadow of God). *Journal of Cultural History Studies*, 14, 39-59.

9. Dehkhoda, A. A. (1991). *Dehkhoda Dictionary (Volume III)*. Tehran: Amir Kabir Publication.

10. Eqbal Ashtiani, A. (2005). *History of the Mongols*. Tehran: Amir Kabir Publication.

11. Ettinghausen, R., Spuler, B., Petrushevsky, I. P., Lambton, A. K., & Morgan, D. O. (2004). *Cultural and Literary Activities of the Ilkhanids; Iranian History Series*. Translated and Compiled by Yaghoub Azhand. Tehran: Moulva Publication.

12. Gohari, M., Abbasi, J., & Mahdavi, M. J. (2013). Position of Mongols and Persian in Shahanshahnameh Ahmad Tabrizi. *Journal of Literary Research*, 180, 57-84.

13. Kashani, Sh. (n.d.). *Chengizid Shāhnāmeh*. Manuscript Number 14965, Iran: Library of Iran Parliament.

14. Modabberi, M., Sarfi, M. R., Basiri, M. S., & Ghanbari Naniz, V. (2016). Research on the Condition of Shams Kashi and Shahnameh Changizi. *Kohan-Name-ye Adab-e Farsi (Journal of Classical Persian Literature)*, 19, 91-111.

15. Mortazavi, M. (1991). *Masa'el-e Asr-e Ilkhanan (Issues of the Ilkhan's Era)*. Tehran: Agah Publication.

16. Navaei, A. H. (Ed.) (1985). *Mustawfi's Tarikh e Gozideh*. Tehran: Amir Kabir Publication.

17. Ranjbar, M. A., & Ebrahimi, A. (2013). The Formation of Alexander's Image in Iranian Historical Memory (A Review of Tarsusi Darab Nama. *Journal of Historical Sciences Studies (Faculty of Letters and Humanities)*, 2, 79-91.

18. Roshan, M., & Musavi, M. (1994). *Corrector introduction in the Jami al-Tawarikh*. Tehran: Alborz Publication.

19. Roshan, M., & Musavi, M. (Eds.) (1992). *Hamedani's Jami'al-Tawarikh*. Tehran: Alborz Publication.

20. Safari Agh Ghaleh, A. (2011). *A Handbook of Persian Codicology*. Tehran: Mirase Maktub Publication.

21. Soudavar, A. (2005). *Farah Izadi in the Ritual of the Kingdom of Ancient Iran*. Houston: Mirak.

22. Spuler, B. (2007). *History of the Mongols in Iran, Translation Mahmud MirafTAB*. Tehran: Elmi Farhangi Publication.

23. Tabrizi, A. (n.d.). *Shahanshāhnāmeh, Manuscript Number 2780*. London: Library of the British Museum.

24. Taherkhani, F. (2015). Analysis of the Legitimacy the Texture of the Imposed War Discourse. *Journal of Political Science*, 72, 69-96.

25. Tarbiat, M. A. (1935). *Dānishmandān-i Āzarbayjān*. Tehran: Matbae Majles Publication.

26. *The Holy Quran*.

27. Van Leeuwen, Th. (2008). *Discourse and Practice New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

28. Van Leeuwen, Th. (2016). Discourse Structure of Legitimacy. In: Rezaee Panah, A. and Shokati Mogharab, S. (Eds.) *Analysis of Political Discourse, Political Matter as a Discourse Constructive*. Tehran: Tisa Publication.

29. Weber, M. (1978). *Economy and Society, an Outline of Interpretive Sociology (Volume I)*. Berkeley, CA: University of California Press

30. Wodak, R., & Meyer, M. (2008). *Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology*. London: Sage Publication.

31. Zadeh M. M. (Ed.) (1958). *Maqrīzī's Al-Sulūk li-Ma'rifat Duwal al-Mulūk (Volume I)*. Egypt: Matbaat Dar Al Kotob.

فصل نامه علمی متن شناسی ادب فارسی (نوع مقاله پژوهشی)

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و هشتم، دوره جدید، سال سیزدهم

شماره اول (پیاپی ۴۹)، بهار ۱۴۰۰، صص ۷۸ - ۵۵

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۱۲/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۶/۱۵

Doi: [10.22108/RPLL.2020.121961.1676](https://doi.org/10.22108/RPLL.2020.121961.1676)

گفتمان مشروعیت حکومت در تاریخ نگاری عصر ایلخانی بر اساس سه نسخه شهنامه چنگیزی، شهنامه و جامع التواریخ

شیما شمسی*

میترا شاطری**

چکیده

تاریخ نگاری در دوره ایلخانی با حمایت ایلخانان رشد فزاینده ای یافت؛ از این رو مقاصد سیاسی حامیان به گونه ای هدفمند در متون تاریخ سفارشی این عصر رسوخ یافت و به شکل گیری گفتمانی برای مشروعیت ایلخانان انجامید. در این پژوهش با هدف بازشناسی گفتمان مشروعیت حکومت ایلخانان، سه نسخه سفارشی شهنامه چنگیزی، شهنامه و جامع التواریخ بررسی می شود. این پژوهش به شیوه تحلیل گفتمان انتقادی (ون لیوون، ۲۰۰۸ م) و با استناد بر مطالعات کتابخانه ای در پی پاسخ به این پرسش هاست: چگونه می توان مشروعیت سازی برای ایلخانان را در محتوا و موجودیت نسخ تحلیل کرد؟ مؤلفان این نسخه ها چه راهبردهایی برای تولید گفتمان مشروعیت ایلخانان به کار گرفته اند؟ برپایه یافته های این پژوهش، در کنار جاودان سازی ایلخانان، مشروعیت سازی برای آنان نیز از مهم ترین دلایل تولید این متون تاریخی بوده است؛ چنانکه مؤلفان با تکیه بر چینش روایت ها، مضمون سازی، استفاده از آیات قرآن و تقلید از شاهنامه فردوسی، به عنوان عنصر تأثیرگذار در هویت ایرانیان، به دنبال مشروعیت سازی بوده اند. همچنین مؤلفان این آثار نمودهایی از گفتمان های مغولی، ایرانی و اسلامی را به طور هم زمان در بازتعریف مشروعیت ایلخانان و مشروعیت بخشیدن به کنش های آنان در موقعیت های سیاسی و اجتماعی به کار برده اند. در این باره، کاهش کاربرد مضامین گفتمان مغولی در شهنامه با کاهش نقش عنصر مغولی در اواخر حکومت ایلخانی هم خوانی دارد.

واژه های کلیدی

تحلیل گفتمان؛ ایلخانان؛ تاریخ نگاری؛ مشروعیت؛ شهنامه چنگیزی؛ شهنامه و جامع التواریخ

* دانش آموخته کارشناسی ارشد باستان شناسی اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، ایران. shima.shamc@gmail.com

** استادیار گروه باستان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، ایران. shateri.mitra@sku.ac.ir

۱- مقدمه

ایلخانان در آغاز با نیروی شمشیر به حکومت رسیدند؛ اما برای ایجاد نظم اجتماعی و برآورده کردن مقاصد سیاسی خود، ناگزیر به اجرای سیاست‌هایی بودند که مشروعیت آنان را در برابر رقیبان و مردم تضمین کند. خاطره جمعی ایرانیان از حملات خشونت‌بار چنگیز، پایبندی روانی - اجتماعی به ایلخانان را در جایگاهی متزلزل قرار می‌داد. همچنین کارشکنی‌های داخلی و اختلاف در جانشینی (اشپولر، ۱۳۸۶: ۸۴) در کنار ادعای دو اولوس (خاندان) مغولی، جوجی (آیتی، ۱۳۸۳: ۲۷-۲۸) و جغتای (خواندمیر، ۱۳۸۷، ج ۳: ۴۴-۴۵) تمامیت ارضی و حکومت را تهدید می‌کرد. از سوی دیگر قدرت‌نمایی ممالیک در مناطق مصر و شام مانعی بر رویای دیرینه ایلخانان در دستیابی به این مناطق بود. این رقابت در پی اقدام هولاکو در حذف خلافت عباسی و تجدید حیات آن در دستگاه ممالیک، جنبه حیثیتی بالایی در دستیابی به سیادت در جهان اسلام یافت (بیانی، ۱۳۹۳: ۲۶۸)؛ از این رو ایلخانان با توسل بر سیاست‌های فرهنگی مختلف به کسب مشروعیت اقدام کردند.

منابع مکتوب در جایگاه داده تاریخی - باستان‌شناسی، همواره از دو جنبه موجودیت مادی (نسخه) و محتوا (متن و تصویر) اهمیت داشته است. به این ترتیب بررسی همه‌جانبه آنها در مطالعات تاریخی - باستان‌شناسی امری ضروری است؛ در ارتباط با همین موضوع، در این پژوهش برخی از مهم‌ترین منابع مکتوب به‌جامانده از این دوره، که بیشتر مغفول مانده، با هدف بازشناسی گفتمان مشروعیت بازتاب‌یافته در متون دوره ایلخانی بررسی شده است. کتاب‌های متعددی از دوره ایلخانی در موضوعات مختلف وجود دارد. در این پژوهش با توجه به تأکید بر مشروعیت‌سازی در اندیشه سیاسی ایلخانان، تنها به کتاب‌هایی بسنده شد که به سفارش ایلخانان و با مضمون شرح تاریخی حکومت آنان تألیف شده بود. در طول تاریخ این دست از آثار، همواره نوعی جهت‌گیری همسو با اوامر ملوکانه داشته و مقاصد و اندیشه‌های سیاسی حامیان به‌خوبی در آنها بازتاب یافته است؛ از این رو مطالعه آنها در بررسی گفتمان مشروعیت ایلخانان ضرورت دارد. نسخه‌های مطالعه‌شده این پژوهش، در دو گروه تاریخ‌منثور (جامع‌التواریخ) و شاهنامه‌های منظوم (شهنامه چنگیزی و شهنشاه‌نامه) قرار دارد که با توجه به ساختار شکلی و محتوایی خود، بررسی شده است. گفتنی است بیشتر رخدادهای تاریخی نقل‌شده در این آثار، به جز اندک مغایرت‌هایی که در قیاس متن آثار با یکدیگر مشاهده شد، جریان مشابهی را بیان می‌کند.^۱ به این ترتیب بیش از هر چیز شیوه بیان مؤلف از رخدادهای تاریخی، گفتمان مشروعیت در این آثار را شکل داده است؛ از این رو روش تحلیل گفتمان انتقادی ون لیون برای تحلیل متن مناسب‌تر می‌نمود. به‌طور کلی در پژوهش این نسخه‌ها، به پرسش‌های زیر توجه شد: چگونه می‌توان مشروعیت‌سازی ایلخانان را در محتوا و موجودیت نسخ تحلیل کرد؟ مؤلفان این نسخه‌ها چه راهبردهایی برای تولید گفتمان مشروعیت ایلخانان به کار گرفته‌اند؟

۱-۱ پیشینه پژوهش

درباره متون تاریخی نوشته‌شده در این دوره پژوهش‌های چندی صورت گرفته است؛ اما تاکنون هیچ‌یک، همه نسخه‌های یادشده را در قالب یک ساختار مطالعاتی برای بازشناسی گفتمان مشروعیت حکومت در تاریخ‌نگاری این عصر بررسی نکرده‌اند. در این میان تک‌نگاری‌هایی درباره برخی نسخه‌ها صورت گرفته است. از جمله آن می‌توان به مقاله «عنایت به شاهنامه فردوسی و شاهنامه‌سرایی در عصر فرمانروایی مغولان بر ایران؛ بررسی موردی دو شاهنامه خطی در تاریخ مغول» (عباسی و راشکی، ۱۳۸۹) اشاره کرد؛ نویسندگان در مقاله یادشده ضمن

بررسی شباهت‌های این دو نسخه با شاهنامه فردوسی، به بحث تقلید از شاهنامه فردوسی در این دوره پرداخته‌اند. به همین ترتیب گوهری و همکاران (۱۳۹۱) نیز در مقاله «ارزیابی جایگاه مغولان و ایرانیان در شهنشاهنامه احمد تبریزی» به دسته‌بندی مضامین گفتمانی شاعر در دو جبهه مغولان و ایرانیان در شهنشاهنامه توجه داشته و تعلق خاطر شاعر به سرزمین و هویت ایرانی را شناسایی کرده‌اند. بر همین اساس، مجموعه آثار یادشده تاکنون به‌عنوان داده باستان‌شناختی و با نگاه تحلیل گفتمانی برای بازشناسی گفتمان مشروعیت ایلخانان بررسی نشده است.

با وجود جایگاه و اعتبار الگوی گفتمان‌محور ون لیوون در مطالعه فرایند ساخت مشروعیت، سابقه استفاده از آن در پژوهش‌های متکی بر متون فارسی چندان گسترده نیست. از معدود نمونه‌های این زمینه در متون کلاسیک، مقاله حیاتی و عربزاده (۱۳۹۷) با عنوان «بازخوانی باب اول بوستان سعدی با رویکرد مشروعیت‌بخشی در گفتمان حکومت» است. نگارندگان در این پژوهش با تکیه بر روش گفتمان‌محور ون لیوون به بررسی شیوه‌های مشروعیت‌سازی در باب اول بوستان پرداخته‌اند. بر مبنای نتایج این مقاله، به عقلانی‌سازی برای ایجاد یا سلب مشروعیت در گفتمان امور حکومت در ادبیات سعدی توجه شده است. در پژوهش یادشده با توجه به خاستگاه بوستان، آینه‌ای از تأملات شاعر درباره حکومت ارائه شده است و لزوماً انعکاس مستقیمی از بافت سیاسی حکومت زمان خود نیست. مقاله «تحلیل بافت مشروعیتی گفتمان جنگ تحمیلی» از طاهرخانی (۱۳۹۴) از نمونه پژوهش‌های متکی بر متون معاصر فارسی است. نگارنده در این مقاله با بررسی متن‌های تولیدی کنشگران سیاسی ایرانی در دوره جنگ تحمیلی، گفتمان مشروعیت جنگ را در سه گونه یا ژانر دفاع، جهاد و صلح شناسایی کرده است؛ از این رو پژوهش طاهرخانی بر متونی متمرکز است که مستقیماً از خاستگاه سیاسی وقت برآمده و به نگاه حکومت در مشروعیت‌سازی برای رخداد تاریخی جنگ توجه داشته است.

در پژوهش‌های نام‌برده، تأکید پژوهشگران فقط بر روی متن بوده است؛ حال آنکه در این پژوهش، محور مطالعات اغلب بر نسخ خطی است؛ بنابراین در کنار کاربرد مبنای نظری ون لیوون در ساخت مشروعیت، به نسخ خطی نیز به‌عنوان داده‌ای باستان‌شناسی و با اتکا بر شواهد نسخه‌شناختی مانند نگاره و شیوه کتابت متن، برای تحلیل دقیق‌تر توجه می‌شود. گفتنی است مطالعه گفتمان مشروعیت یک حکومت تاریخی با دیدگاه گفتمانی ون لیوون در بستر متون تاریخی سفارشی سابقه نداشته است؛ از این رو این پژوهش ضمن برآورده‌سازی این امر، با شناسایی گفتمان مشروعیت حکومت ایلخانان، تصویر روشن‌تری از سازوکار سیاست‌های فرهنگی آنان برای رسیدن به مشروعیت در اختیار می‌گذارد.

۲- تاریخ‌نگاری در عصر ایلخانان

تاریخ‌نگاری دوره ایلخانی در سایه حمایت‌های درباری پیشرفت بسیاری داشت. عواملی مانند علاقه سلاطین مغولی به جاودان‌سازی نام و تاریخ خود در کنار ارتباط با دربارهای اروپایی و ورود فنون و اطلاعات چینی و مغولی، پشتیبانی ایلخانان را از تاریخ‌نگاری برانگیخته بود (اتینگهاوزن و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۵۱)؛ از این رو این عصر زمینه‌ساز تولید متون تاریخی بسیاری شد که به سفارش دربار و یا مستقلاً نوشته می‌شد.

در متون آغازین، تهاجم مغولان به ایران و پیامدهای این حمله از مهم‌ترین مباحث تاریخ‌نگاری بود. به تدریج با اسلام‌آوردن ایلخانان و افزایش رقابت‌های سیاسی - مذهبی، کنش‌های ایلخان و رخداد‌های سیاسی - اجتماعی بافت حاکم، در محتوای متون تاریخی سفارشی محوریت یافت؛ از این رو می‌توان دامنه نفوذ اندیشه‌های سیاسی ایلخانان در تاریخ‌نگاری را بیش از همه به حوزه تاریخ‌های سفارشی معطوف دانست؛ زیرا در این باره، جمعی از آگاهان درباری بر مبنای اوامر ایلخان به تألیف متون پرداخته‌اند. با این پیش‌فرض، متون تاریخی سفارشی مانند *جامع‌التواریخ*، *شهنشاه‌نامه* و *شهنامه‌چنگیزی* مطالعه و ضمن تمرکز بر ماهیت سفارشی نسخ انتخابی، به پوشش تاریخی سراسر دوره ایلخانی در محتوای آنان نیز توجه شد.

۲-۱ متون تاریخی سفارشی عصر ایلخانی

در میان ایلخانان، غازان (۶۹۴-۷۰۳ ق.) به تاریخ‌نگاری بسیار اهمیت می‌داد. به دستور او رشیدالدین فضل‌الله همدانی، وزیر دربار، به نگارش کتابی در تاریخ جهان پرداخت که بعدها *جامع‌التواریخ* خوانده شد (اقبال، ۱۳۸۴: ۴۸۸). در پی مرگ غازان، نگارش کتاب به دستور اولجایتو با افزودن بخش‌هایی در تاریخ عموم اقلیم و مسالک‌الممالک تداوم یافت (روشن و موسوی، ۱۳۷۳: ۹) که در راستای اهداف این پژوهش نمی‌گنجد؛ به همین سبب بخش داستان‌های مغول - که به دستور غازان تألیف شده بود - مبنای این جستار از *جامع‌التواریخ* بوده است. از این کتاب نسخ چندی به‌جا مانده است که روشن و موسوی در مطابقت آنها با یکدیگر، تصحیح کاملی را به چاپ رسانیدند و همان مرجع نگارندگان در این پژوهش قرار گرفت (همان: ۳۱).

شهنامه‌چنگیزی یا *شاهنامه منظوم شمس‌الدین کاشانی*^۲ از منظومه‌های تاریخی عصر ایلخانان است که به تقلید از *شاهنامه فردوسی* و بر وزن آن (بحر متقارب) سروده شده است (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۳۸۰). این کتاب به نوعی صورت منظوم بخش‌هایی از *جامع‌التواریخ* بوده که به *تاریخ غزانی* (مستوفی، ۱۳۶۴: ۷۳۷) نیز معروف است. شاعر علت و شیوه سرودن منظومه را خواست غازان برای جاودانگی نام، گفتار و کردار خود و نیاکانش بیان کرده است:

چو شد نثر تاریخ ترکان تمام غزان خواست کز نظم یابد نظام
(مرتضوی، ۱۳۷۰: ۶۰۶)

از این منظومه، دو نسخه خطی در کتابخانه‌های ملی پاریس (همان: ۵۹۰-۶۲۵)، حمیدیه استانبول (تربیت، ۱۳۱۴: ۳۲) و نسخه ناقصی^۳ نیز در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران موجود است که فایل الکترونیکی^۴ تصاویر آن به شماره ۱۴۹۶۵ در پایگاه اینترنتی این سازمان، مرجع این پژوهش است.

شهنشاه‌نامه احمد بن محمد تبریزی منظومه‌ای در بحر متقارب است که تاریخ مغول، چنگیزخان و جانشینان او را تا عهد سلطان ابوسعید بهادرخان شرح می‌دهد. این منظومه صورت منظوم اثر خاصی نیست (راشکی و عباسی، ۱۳۸۹: ۳۷) و در شرح برخی از وقایع، اطلاعات تاریخی بدیعی از سال‌های پایانی حکومت ایلخانان را در اختیار می‌گذارد. بنابر قول شاعر، سرودن این منظومه به امر ابوسعید ایلخانی بوده است:

مرا پادشاه جهان بوسعید میان سخن پروران برکشید
(تبریزی، نخ Or2780: v 132)

اکنون تنها نسخهٔ برجمانده از این منظومه، ضمن مجموعه‌ای چهار بخشی (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۵۵۸) به شمارهٔ Or2780 در پایگاه اینترنتی موزهٔ بریتانیا مشاهده می‌شود که مبنای پژوهش نگارندگان است.^۵

۳- روش بررسی

تمرکز این پژوهش بر نقش گزاره‌های زبانی در مشروعیت‌سازی برای هویت ایلخانان و کنش‌های سیاسی - اجتماعی آنان است؛ از این رو نسخ منظوم به روش تحلیل گفتمان انتقادی (ونلیوون، ۲۰۰۸ م) تحلیل شد. تحلیل گفتمان انتقادی یک گرایش مطالعاتی بین‌رشته‌ای است که در آن به نقش قدرت و ایدئولوژی به عنوان شرایط فرامتنی مؤثر بر تحلیل گفتمانی تأکید می‌شود (ووداک و مایر، ۲۰۰۸: ۹). در این میان الگوی گفتمان‌مدار ونلیوون، به فرایندهای ساخت مشروعیت پرداخته است که به اعتقاد وی، زبان مهم‌ترین ابزار آن است (ونلیوون، ۲۰۰۸: ۱۰۷). مبنای این الگو بر پیش‌فرض ماکس وبر، با مضمون تلاش همهٔ قدرت‌ها برای بنانهادن باور به مشروعیت خود و گسترش آن، استوار است (ویر، ۱۹۷۸: ۲۱۳). ونلیوون چهار نوع مشروعیت اقتدارسازی، ارزیابی اخلاقی، عقلانی‌سازی و اسطوره‌سازی را مطرح می‌کند. این مشروعیت‌ها به صورت مجزا و یا در ترکیب با یکدیگر رخ داده است و در مشروعیت‌سازی، مشروعیت‌زدایی یا نقد به کار می‌رود (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۴۹۷). برای درک بهتر این انواع، به یک پرسش پایه مطرح‌شده یا نشده «چرا باید این کار را انجام دهیم؟» یا «چرا باید این کار را به این صورت انجام دهیم؟» توجه می‌شود و انواع مشروعیت در پاسخ به این پرسش، تفسیر می‌گردد.

- اقتدارسازی (Authoriation): پاسخ به پرسش پایه در این نوع، به این اصل برمی‌گردد که چون سنت، عرف، قانون و یا افرادی که نوعی اقتدار نهادی دارند، «اینگونه می‌گویند»؛ پس اقتدارسازی در سه محور عرف، اقتدار و توصیه شامل اقتدار شخصی و غیرشخصی، کارشناس، الگو، سنت و انطباق است (همان: ۴۹۸).

- ارزیابی اخلاقی (Moral Evaluation): به معنای مشروعیت‌سازی با ارجاع (اغلب غیرمستقیم) به نظام‌های ارزشی است که مواردی مانند ارزیابی، قیاس (مثبت و منفی) و انتزاع را در بر می‌گیرد (همان: ۵۱۵).

- عقلانی‌سازی (Rationalization): با ارجاع به اهداف و کاربردهای کنش اجتماعی نهادی‌سازی شده و دانش‌هایی که جامعه ساخته است به مشروعیت‌سازی می‌پردازد تا به آنها اعتبار شناختی ارزانی دارد (طاهرخانی، ۱۳۹۴: ۷۴) که دو بعد نظری و ابزاری را در بر می‌گیرد.

- اسطوره‌سازی (Mythopoesis): عبارت است از مشروعیت‌سازی با روایت‌های اخلاقی که برآیندشان به کنش‌های اجتماعی مشروع قهرمانان پاداش داده است و کنش‌های نامشروع را مجازات می‌کند (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۳۹).

در ادامه مصادیق به‌کاررفته هریک از این انواع در قالب راهبردهای فرهنگی - اجتماعی مغولی، ایرانی و اسلامی^۶ در تعریف هویت و کنش‌های سیاسی - اجتماعی ایلخان استخراج شده است.

۴- مشروعیت‌سازی مبتنی بر اقتدار

در مطالعهٔ متون یادشده، مضامین اقتدار شخصی، غیرشخصی، کارشناس، الگو و سنت شناسایی شد. گفتنی است

انواع مشروعیت‌سازی ممکن است به صورت مستقل یا در ترکیب با یکدیگر رخ دهد (همان: ۴۹۷)؛ از این رو در مطالعه این متون تاریخی، گاهی کاربرد دو یا چند منبع در ترکیب با یکدیگر دیده می‌شود که تعیین مرز و سهم مشخص هریک از منابع مشروعیت‌ساز به کاررفته را با دشواری روبه‌رو می‌کرد. به این ترتیب شواهد ذکر شده از متون تاریخی، اغلب بر مبنای پررنگ‌ترین منبع مشروعیت‌ساز به کاررفته در آنان انتخاب و دسته‌بندی شده است. در ادامه به شواهد این مضامین در تاریخ‌نگاری سفارشی دوره ایلخانی پرداخته می‌شود.

۱-۴ شخصی (personal)

این منبع اقتدار با تصدی جایگاه یا نقش در یک نهاد خاص تعریف می‌شود (همان: ۴۹۹). در مطالعه نسخ، می‌توان آن را در عنوان‌های «شهنشاه، سلطان، پادشاه اسلام و ایلخان» برای معرفی شخصی مشاهده کرد که در رأس قدرت قرار دارد (رک: جدول شماره ۱). از این منظر، این جایگاه است که بار مفهومی مشروع را در زیرساخت‌های سیاسی - اجتماعی با خود به همراه دارد و شخص با تصدی آن جایگاه به‌طور مشخص به مشروعیت نهادینه آن نیز دست می‌یابد.

ایلخان کلمه‌ای مرکب از دو واژه ترکی «ایل» به معنای قوم و قبیله و «خان» به معنای فرمانروای ایل است (دهخدا، ۱۳۷۳: ذیل «ایل» و «خان»). بار معنایی این واژه در اوایل دوره ایلخانی برای فرمانروای دست‌نشانده خان بزرگ مطرح بود. با استقلال نسبی ایلخانان در زمان غازان، این وابستگی تنها به مرجع نژاد مغولی ایلخان تقلیل یافت.

جامع‌التواریخ ارغون را ایلخان خطاب کرده است (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۱۵۳). این درحالی است که بارها غازان را «سلطان اسلام» (همان: ۱۱۹۵) و «پادشاه اسلام» (همان: ۱۲۲۱) معرفی می‌کند؛ از این رو این عنوان‌ها با اشاره به جایگاه حاکم مسلمان، به مشروعیت بر مبنای گفتمان اسلامی توجه داشته است. به همین ترتیب مؤلف با عنوان‌های «شهنشاه» (کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۶۳۱)، «پادشاه دیهیم‌دار» (همان: ۳۹۴) و «شهنشاه دیهیم و تخت» (تبریزی، نخ f 47r: Or2780) در فرهنگ ایرانی، به سیطره قدرت و کنش فرمانروای مشروع بر مبنای اندیشه ایران‌شهری برای ممدوح خود توجه کرده است.

۲-۴ کارشناس (Expert)

اقتدار در این نوع با تخصص پدید می‌آید. گاه این تخصص آشکارا از نقل قول افراد سرشناس و اعتبارنامه‌ها و گاهی به شرط شناخته شدن کارشناس در بافت خاصی، بدیهی تلقی می‌شود (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۰۱). در بررسی تاریخ‌های یادشده، تخصص را می‌توان در شاخصه‌هایی مانند «دولت، اقبال، خرد، دادگری، دلاوری، مجازات مجرمان، فر پادشاهی، آیین سلطنت و کشورگشایی» طبقه‌بندی کرد که اغلب برآمده از مفهوم شاه آرمانی در اندیشه ایران شهری است. در این انگاره به دو وجه تأیید تخصص ایلخان از سوی افراد سرشناس و اعتبارنامه‌ها می‌توان دست یافت. افراد سرشناس با توجه به بستر سیاسی - اجتماعی دوره ایلخانی، شاهان تاریخی و اساطیری ایرانی، الگوهای اسلامی (پیامبر و ائمه اسلام)، شاهان تاریخی و یرلیغ خان بزرگ مغول و اتفاق نظر شورای مغولی را در بر می‌گیرد (رک: جدول شماره ۱).

فر [فره] نیرویی است که از ایزد تعالی در وجود پادشاهان تجلی می‌یابد و با آن، ریاست بر خلائق را به

دست می‌آورند (دلیر، ۱۳۹۳ الف: ۹۹)؛ از این رو به‌عنوان یکی از ارکان مهم آیین پادشاهی (تأیید الهی) و لازمه قدرت فرمان‌روایی در مبانی سیاسی ایران باستان به کار رفته است (سودآور، ۱۳۸۳: پیشگفتار). این عنصر در دوران اسلامی نیز بارها برای مشروع‌سازی حاکمان کاربردی بوده است. چنانکه جامع‌التواریخ، درباب انتخاب هولاکو برای حمله به ایران بیان می‌کند که قوبیلای در وی «شمایل مخایل جهاننداری مشاهده می‌کرد» (همدانی، ۱۳۷۳: ۲۵). همدانی همچنین شرحی از دوره کودکی غازان ارائه می‌دهد که اباقا «فر پادشاهی و شمایل سلطنت» (همان: ۱۲۰۹) و «آثار دولت و اقبال» را در وجود او دیده است (همان: ۱۲۱۱)؛ از این رو ایلخان قبلی (که در نظر مغولان جایگاهی مشروع داشت) به الزامات اعتقادی و اخلاقی شاه ایرانی از دوره کودکی غازان اشاره داشته است. مؤلف همچنین فر پادشاهی سرور خود را از زبان رقبای مغول تبار حکومت نیز تأیید می‌کند. چنانکه در روایتی از ملاقات احمد تکودار با غازان می‌گوید: «احمد در وی فر پادشاهی دید» (همان: ۱۲۱۳). سراینده شهنشاه‌نامه نیز از زبان یاران هولاکو، فر او را عامل فتح و سروری در مناطق استراتژیکی مانند شام و روم مطرح کرده است:

بفر تو از راه من گشت رام ز دشت خراسان زمین تا به شام
(تبریزی، نخ Or2780: 86v)

درباره اعتبارنامه‌هایی که مشروعیت ایلخان را در فرهنگ مغولی تعیین می‌کرد، می‌توان به تشکیل قوریلتای^۷ برای گزینش ایلخان و تأیید حکومت او اشاره کرد. چنانکه شهنامه چنگیزی، جانشینی اباقا بعد از هولاکو را در پی فرمان الهی، خشنودی هولاکو، تشکیل قوریلتای و فرمان‌نهادن شاهزادگان و امیران و لشکریان و خواتین توصیف کرده است (کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۱۳۵). این موضوع درباره العجایتو نیز با تأیید قوبیلای در زمان حیاتش بیان شده است (همان: ۳۷۱). جامع‌التواریخ نیز حکومت اباقا را در مسیر رضایت جمعی شاهزادگان و بزرگان و وصیت هولاکو بیان می‌کند (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۰۵۹). تأیید قوریلتای برای حکومت تکودار (همان: ۱۱۲۶)، ارغون (همان: ۱۱۵۳) و گیخاتو (همان: ۱۱۹۰) نیز مطرح شده است. همچنین این امر با فرستادن یرلیغ پادشاهی از خان بزرگ مغول برای اباقا (همان: ۱۰۶۰) و ارغون (همان: ۱۱۶۱) نیز تأکید شده است. این یرلیغ به‌نوعی در به رسمیت شناختن ایلخان و حکومت او اهمیت داشت. چنانکه همدانی از یرلیغ خان بزرگ برای پادشاهی تکودار، گیخاتو و بایدو حرفی به میان نمی‌آورد.

۳-۴ الگو (Role Model)

در این نوع، افراد از برخی الگوها یا رهبران صاحب عقیده پیروی می‌کنند (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۰۴)؛ از این رو مشروعیت سوژه با پیروی از رهبران صاحب عقیده و به‌عبارتی در بیان و کنش سوژه نهفته است. در این باره نیز افراد الگو شاهان تاریخی و جناح نظامی مغولی، شاهان تاریخی ایرانی و پیامبر اسلام را در بر می‌گیرند (رک: جدول شماره ۱).

کاشانی در این باره نمونه‌های فراوانی به کار برده است؛ چنانکه در ابیاتی با پیش‌کشیدن ویژگی‌های مشترک غازان با اکتای قآن و دیگر نیاکانش، به همانندسازی او با آنها در داد و دانش پرداخته است:

چو سلطان بر خوی آن پادشاست (اکتای) که جز نام نیکو به نیکی نخواست

به داد و بدانش چو آبای خویش نه پند [۹] به صد قرن همتای خویش
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۲۸۸)

شاعر در یک مورد نیز اقدامات الجایتو در آبادانی کشور را با بیان مشابهت او با غازان بیان می‌کند:
اساسی که محمود از احسان نهاد محمد همان در خراسان نهاد
(مرتضوی، ۱۳۷۰: ۶۰۲)

وی همچنین در حکایت «گرفتن چنگیزخان پادشاه دیار ختای را...» ضمن بیان صفت بخشندگی برای الجایتو، او را در این خصلت همانند چنگیزخان دانسته است (کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۱۴۰). شاعر در ابیاتی که از جنگ‌ها و پیروزی‌های هولاکو آورده است، او را همانند جد خود (چنگیزخان) «کشورگشا» توصیف می‌کند (همان: ۵۰۳). در اینجا علاوه بر تأکید به نسبت خونی، ایلخان در فتوحات نیز به الگوی مغولی خود تشبیه شده است.

جامع‌التواریخ حکایتی با عنوان «دوستی پادشاه اسلام در حق خاندان رسول علیه‌السلام» آورده است. در این حکایت «پادشاه اسلام» دو مرتبه در خواب، پیامبر (ص) را می‌بیند که «او را به مواعید خوب مستظهر گردانیده و میان ایشان محاوره بسیار رفته... و گفته می‌باید که شما برادران باشید و فرمود تا پادشاه اسلام با ایشان [امیرالمؤمنین، حسن و حسین (ع)] معانقه کرده و از جانبین برادری قبول کرده‌اند» (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۵۸). در نظر اهل سنت نصب و نص از جانب پیامبر (ص) یکی از راه‌های مشروعیت حکومت است (شهرستانی، ۱۹۹۰، ج ۱: ۱۱۷): از این رو در این مورد مشروعیت و اعتبار ایلخان با اعلام برادری با اهل بیت از زبان پیامبر (ص)، تلویحا تأکید شده و دوستی و همراهی وی با خاندان نبوت پررنگ شده است. کاشانی در تفسیری از مقام پادشاهی، دادگری انوشیروان، شاه باستانی ایرانی را از زبان پیامبر (ص) تأیید می‌کند:

چو نوشین‌روان در جهان داد کرد محمد به نیکی ازو یاد کرد
و چنگیزخان را به سبب داد و دانشی که داشته است، صاحب «دین و بهشت» و ادامه‌دهنده راه انوشیروان ساسانی معرفی می‌کند (کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۴۹-۵۰).

۴-۴ غیر شخصی (Impersonal)

در این نوع، قواعد و سیاست‌ها اقتدار سوژه را بیان می‌کنند (ون‌لیون، ۱۳۹۵: ۵۰۷-۵۰۸)؛ از این رو در مطالعه‌ی نسخ، به همخوانی کنش‌های ایلخان با قواعد حاکم بر جامعه‌ی ایلخانی توجه شد و سنن و قوانین اسلام، عرف و فرهنگ ایران‌شهری و یاسای مغول، از منابع مشروعیت‌ساز غیرشخصی تلقی گردید (رک: جدول شماره ۱).

در این باره توصیف همدانی از کودکی غازان به‌گونه‌ای است که دیگر کودکان را دور خود جمع و برای آنان مقام و مرتبه معین می‌کرده است و اگر کسی دچار خطا می‌شد، او را بر مبنای یاسا بازخواست می‌کرد (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۱۱). تبریزی نیز در اشعاری اکتای قآن را با اینکه غیرمسلمان است، احترام‌گذار نسبت به بزرگان دین مقبول اکثر جامعه ایرانی نشان می‌دهد:

چو نام پیمبر شنیدی به گاه زمین بسوس کردی روان پادشاه
(تبریزی، نخ 81r: Or2780)

۴-۵ سنت (tradition)

در اقتدار سنت، پاسخ صریح به پرسش پایه این است: «چون این کاری است که همیشه آن را انجام می‌دهیم» (طاهرخانی، ۱۳۹۵: ۷۵). در این نوع به عادات و کنش‌های دارای سابقه تاریخی میان جامعه توجه می‌شود و اغلب با کاربرد واژگانی مانند سنت، رسوم، عرف و عادت به این نوع مرجعیت استناد می‌گردد. در این باره تأکید بر موروثی بودن حکومت و رعایت ترتیب پدر - پسری در انتقال قدرت به ایلخان، از عمده‌ترین نمونه‌های آن در متون مطالعه شده است (رک: جدول شماره ۱).

شهنشاه‌نامه پادشاهی موروثی را درباره یسوکا بهادر و تموچین و ارغون مطرح کرده است که به ترتیب شواهد آن ذکر می‌شود:

«پدر بر پدر تا بیافش خدیو» (تبریزی، نخ Or2780: 46 r)؛

«پدر بر پدر در جهان پادشاه» (همان: 47r)؛

خرامید ارغون سوی تابران [؟] پدر بر پدر شهریار جهان
(همان: 110r)

تبریزی در اشعاری به سنت از پدر به پسر رسیدن شاهی پرداخته است:

بنازد به فرّ تو [اباقا] تخت پدر تو را شاه گردد پسر بر پسر
(همان: 104v)

و در ادامه ضمن ابیاتی از تولد ابوسعید با حذف نام تکودار، بایدو و گیخاتو به گونه‌ای تلویحی به اعتبار حکومت موروثی برای ایلخانان اشاره می‌کند؛ زیرا در تسلسل سابقه ایلخانی، نام آنان را از قلم انداخته و به نوعی مشروعیت نداشتن آنان را بازگو می‌کند:

«ز قیصر بران و ز خاقان بگو ز اباقا و ارغون و غازان بگو
(همان: 116r)

در جامع‌التواریخ نیز تأکید بسیاری بر موروثی بودن ایلخانی غازان صورت گرفته است؛ زیرا در دیباچه، انساب غازان با حذف تکودار، گیخاتو و بایدو (در جایگاه ایلخان نامشروع و غاصب حکومت) چنین معرفی شده است: «از اولاد کرام و احفاد عظام چنگیزخان پنجم^۸ بطن و ششم خان...» (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۰۶). بدین ترتیب، نویسنده به برحق بودن غازان در تداوم پادشاهی پدرانیش با رساندن نسب مستقیم و بدون انشعاب او به چنگیزخان تأکید کرده است. این تفاخر و مشروعیت‌سازی بر مبنای حکومت موروثی، در نقلی که همدانی از سخنرانی غازان پس از شکست لشکر مصر (۶۹۹ ق.) آورده است نیز دیده می‌شود. در این روایت غازان در مجلس پس از فتح دمشق، از نسب خود می‌پرسد و بزرگان دمشق «به اتفاق آواز برآوردند که شاه غازان بن ارغون‌خان بن اباخان بن هولان‌گوخان بن تولوی‌خان بن چینگزخان». این درحالی است که در برابر پرسش او از نسب پادشاه مملوک، حاضران بیش از نام پدر او نمی‌دانستند (همان: ۱۲۹۴). به این ترتیب همدانی با تأکید بر نژاد شاهانه غازان در برابر نبودن این عنصر برای رقیب سیاسی وی، به مشروعیت‌سازی پرداخته است؛ چنانکه در ادامه، پادشاهی براساس وراثت را برحسب «استحقاق» می‌داند و شاهی شخص بدون وراثت را تصادف بیان می‌کند (همان: ۱۲۹۴).

شهنامه‌چنگیزی نیز در بیان جانشینی الجایتو، مبنای مشروعیت را بر وصیت غازان و شایستگی روایت می‌کند:

برادر بود جانشینم که هست
به هر کار دانا و یزدان پرست
نگه دارد او رسم و آیین من
که او هست هم‌رأی و هم‌دین من
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۱۶۶)

۵- مشروعیت‌سازی مبتنی بر ارزیابی و سنجش

ارزیابی برپایه برخی صفات صورت می‌گیرد که اهمیت بسیاری در مشروعیت‌سازی این نوع دارد. این صفات با اینکه به توصیف کیفیت‌های ملموس کنش‌ها و ابژه‌ها می‌پردازد، آنها را بر مبنای برخی قلمروهای ارزشی نیز مورد ستایش قرار می‌دهد. به این ترتیب تمجید از یک چیز با واقعی بودن آن آمیخته می‌شود (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۱۸).

۱-۵ ارزیابی (Assessment)

در نسخه‌های مطالعه‌شده، این نوع در مفهوم ظل‌اللهی برای بازتعریف هویت ایلخان به کار رفته بود. همچنین مفاهیم ارزشی مانند خرد، دادگری و فر نیز در تعریف شخصیت و کنش ایلخان بر مبنای مفاهیم ایران‌شهری، از راهبردهای این نوع به شمار می‌رفت. نکته تأمل‌برانگیز این نوع در برابر نمونه‌های مطرح‌شده در اقتدار، تفاوت در گوینده و شیوه بیان آنهاست. به این ترتیب که در ارزیابی، صفات منظور به‌عنوان ویژگی‌های نهادی در شخصیت ایلخان و علت کنش‌های موفقیت‌آمیز او، از زبان شاعر یا مؤلف تصریح شده است (رک: جدول شماره ۱).

شهنامه‌چنگیزی «خرد، عدالت و پارسایی» الجایتو را به‌عنوان بهترین شاه تاریخ می‌ستاید:

چو کردند تاریخ را ذال و دال
خرد گفت ازین به ندیدیم سال
که سلطان محمد درو پادشاست
که دریا دل و عادل و پارساست
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۶۳۰-۶۳۱)

شهنامه‌نامه نیز صفت دادگری را درباب هولاکو (ز داد شهنشاه گیتی ستان/ در آسایش افتاد پیر و جوان) (تبریزی، نخ 96r: Or2780)، اباقا (همان: 104r)، غازان (چنین گفت غازان خداوند داد) (همان: 114r) و الجایتو آورده است (همان: 117r). تبریزی همچنین در ابیاتی، خرد، دانایی و آگاهی الجایتو را ستوده است: «.../ به یکباره دانا و آگاه بود - .../ خرد سرخوش از نرگس مست او» (همان: 116v). جامع‌التواریخ در روایتی آموختن خط، علوم، سوارکاری و تیراندازی غازان در پنج سالگی را با ابیات مربوط به سهراب در شاهنامه فردوسی توصیف کرده است:

هنوز از دهن بوی شیر آمدش
همی رأی شمشیر و تیر آمدش
(همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۱۱)

و رفتار و افکار او در کودکی را متمایز می‌داند تا جایی که «متحمل اعباء امور مملکت عالم گشت» (همان: ۱۲۰۶). در این میان ویژگی‌های خارق‌العاده و درایت، شجاعت و سعادت لازمه پادشاهی را از کودکی به غازان نسبت می‌دهد و از شایستگی و مشروعیت او در کسب مقام پادشاهی سخن می‌گوید.

نظریه ظل‌اللهی از جمله دیدگاه‌های نظری فقهای اهل سنت است که در توجیه مشروعیت حکومت‌های

نوظهور قرون میانه پدید آمد (دلیر، ۱۳۹۳ ب: ۴۸). در این نظریه برای سلاطین که سایه و جانشین خداوند در زمین به شمار می‌روند، نوعی صفات خداگونه اتخاذ شده است و همین دامنه مشروعیت قدرت قهری شاه را بالا می‌برد. در مطالعه منابع پژوهش، نشانه‌هایی از کاربرد صریح و تلویحی این مفهوم دیده می‌شود؛ چنانکه سراینده شهنامه چنگیزی در پردازش مفهوم پادشاهی، مفهوم «ظل‌اللهی» را برای پادشاه دادگستر تعیین کرده است و در همین باره، سرپیچی از فرمان وی ناپسند تلقی می‌شود:

شه دادگستر سایه ایزد است ز فرمان او سر کشیدن بد است
شاعر در ادامه مفهوم ظل‌اللهی را درباره‌ی غازان فقید پیش می‌کشد:
شه دادگر سایه ایزدست چو بگذشت همسایه ایزد است
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۳۳۰)

و پس از مدح الجایتو به‌عنوان پادشاه بی‌همتای ادامه‌دهنده‌ی راه غازان، او را ظل‌الله وصف می‌کند: «.../ که هست او بحق سایه کردگار» (همان: ۳۳۲).

۲-۵ طبیعی‌سازی (Naturalization)

طبیعی‌سازی نوع خاصی از ارزیابی و سنجش اخلاقی است که ضمن انکار وجه اخلاقی، نظم طبیعی را جایگزین آن می‌کند (ون‌لیوون، ۱۳۹۵: ۵۱۸-۵۱۹). در این باره شاعر در توجیه کنش ایلخان به‌جای بیان شفاف مقاصد و منافع او، به تقدیرگرایی خاص فرهنگ مغولی و خواست‌اللهی برآمده از گفتمان اسلامی محوریت می‌دهد (رک: جدول شماره ۱). چنانکه همدانی تقدس‌بخشی به زایش آلان‌قوا را با گزینش الهی وی برای اظهار آثار قدرت و حکمت خداوند در باطن شریف و بی‌مانند او بیان کرده است (همدانی، ۱۳۷۳: ۲۲۱).

تبریزی در شرایط گوناگون چنگیزخان را با عالم غیب و الوهیت پیوند داده است؛ برای مثال حمله او به ایران و کشتار و ویرانی ناشی از آن، نتیجه فرمان خداوند برای رهایی مظلومان و مقابله با ستمکاران روایت شده است:

سخن گفت دانسته یک رویه راست به گوش آمد او را که نیرو تو راست
به فریاد رس مرد بیچاره را بکش تا توانی ستمکاره را
(تبریزی، نخ f 59 r:Or2780)

همچنین این امر در سخنرانی او در مسجد بخارا نیز تأکید شده است. به این ترتیب که چنگیز خود را بدون اختیار، برگزیده خدا برای مقابله با گناه اهالی شهر و تاوان‌گیرنده از آنان معرفی می‌کند: «شما راست تاوان بهانه منم - جهان‌آفرین گفت فرمان برید / ... - نبردند فرمان من آمدم / چو باد خزان در چمن آمدم».

به همین ترتیب تبریزی تقدیرگرایی را از زبان چنگیز در حمله به ایران بیان می‌کند: «.../ بسوزم به یکبارگی خشک و تر» (همان: f 61r). این صحنه به‌صورت گزینشی در نسخه منظور با نمایش اسباب پادشاهی ایرانی (تاج و کمر بند) و بر روی منبر (جایگاه قضاوت) برای چنگیز تصویر شده است که هویت و جایگاه مشروعی را برای او مقدر کرده است (رک: تصویر شماره ۱).

تصویر شماره ۱: نگاره و عطا گفتن چنگیز خان در مسجد بخارا (همان: f 61r)

شهنامه چنگیزی نیز خواست الهی برای انتقام خون بی‌گناهان و تسخیر حکومت را دلیل حمله به ایران و پیروزی چنگیز روایت کرده است:

تورا می‌فرستم بر این کار خاص برآیت [؟] بدادم توان قصاص
به من گفت رو ملک ایران بگیر سر و افسر و تخت سلطان بگیر
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۹۶)

کاشانی همچنین از زبان چنگیز در سخنرانی مسجد بخارا خود را فرستاده خدا و نتیجه گناهان مردم معرفی می‌کند:

که یزدانم از قهر خود زاده است به دفع بدانم فرستاده است
(همان: ۱۰۸)

همدانی نیز خواست الهی را در حمله به ایران با مضمونی مشابه و بیانی محافظه‌کارانه پس از نیایش چنگیز در اثر «اشارات بشارتی» بیان کرده است (همدانی، ۱۳۷۳: ۴۷۵).

۳-۵ قیاس (Analogy)

در قیاس پاسخ به پرسش پایه این است که «چون این نیز مانند فعالیت دیگری است که با ارزش‌های مثبتی همراه است (قیاس مثبت)» و «این مانند کاری نیست که با ارزش‌های منفی آمیخته است (قیاس منفی)» (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۲۱). گاهی این مقایسه به صورت ضمنی است. به این ترتیب که فعالیتی که به یک فعالیت اجتماعی تعلق دارد، براساس اصطلاح یا مفهومی توصیف می‌شود که تحت‌اللفظی به فعالیتی ارجاع دارد که متعلق به فعالیت اجتماعی دیگری است. به همین ترتیب ارزش‌های مثبت یا منفی که در بافت فرهنگی - اجتماعی خاص، به آن فعالیت متصل می‌شود نیز به فعالیت اصلی ارجاع داده می‌شود (همان: ۵۲۱). در این باره با قیاس ایلخان و کنش او با الگوهای اساطیری و تاریخی، صفات برجسته شخص الگو برای ایلخان نیز تجلی می‌یابد. این قیاس گاه تا جایی

پیش می‌رود که ایلخان در ویژگی‌های خارق‌العاده و ارزش‌های اخلاقی از شخص الگو نیز پیشی می‌گیرد؛ از این رو بسته به ماهیت فعالیت اجتماعی فعال در قیاس و تناسب آن با ارزش‌های جامعه، قیاس مثبت یا منفی تلقی می‌شود.

در بررسی منابع منظور، الگوها اغلب از شخصیت‌های اساطیری و تاریخی شاهنامه فردوسی و الگوهای مذهبی انتخاب و برمبنای کنش‌های فرهنگی این دو حوزه قیاس شده بود (رک: جدول شماره ۱)؛ برای نمونه کاشانی از اینکه دوره غازان را با انوشیروان برابر کند، خود را بازمی‌دارد؛ زیرا غازان بر «دین بهین» است؛ اما نوشیروان «به غفلت بسی نیز بیداد کرد» (کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۵۸۲). سرانجام نیز عدل و امان حکومت غازان را فراتر از دوره حاکمیت فریدون و نوشیروان معرفی کرده است؛ تا جایی که نوشیروان نیز از «داد او شادمان» می‌شود (همان: ۵۸۲). در ابیاتی دیگر، شاعر الجایتو را به سبب دینداری، شخص مناسبی برای پیروی اسکندر و بسی برتر از او معرفی می‌کند:

درین باب سلطان چو اسکندر است که با اهل دانش بخت اندر است
... از اسکندر این شه بدان برتر است که جانش پر از مهر پیغمبر است
(همان: ۳۳۸)

در شاهنامه فردوسی، اسکندر از یکسو شاهی با نژاد ایرانی^۹ و از سوی دیگر شاهزاده مهاجم و فاتح ایران است (رنجیر و ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۸۵ و ۸۶)؛ از این رو به کاربردن این تعبیر با توجه به بیگانگی ایلخانان با ایرانیان درخور توجه است.

سراینده شاهنامه چنگیزی، هولاکو و سپاهیان را برتر از شاهان تاریخی و قدرتمند ایرانی مانند «خسرو، هرمز و انوشیروان» و منحصر به فرد خطاب می‌کند که چنگیزخان و قآن نیز نظیر آنان را ندیده بودند:

چه خسرو که او داد شیرین زبان نه کسریست و هرمز نه نوشین روان
(تبریزی، نخ Or2780: 91v)

از این رو به قدرتمندی ایلخان در قیاس با شاهان ایرانی به طور مستقیم و در برابر اعجاب چنگیز و قآن به طور غیرمستقیم تأکید شده است. همدانی نیز در تلاش بوده است تا با تشبیه و تمثیل، ایلخانان و نیاکان آنان را با شاهان تاریخی شاهنامه فردوسی قیاس کند. او در مواردی آنان را همسان با یکدیگر و حتی برتر دانسته است. چنانکه غازان «عدلپرو دادگستر» را حسادت‌شده دوره «اردوان و دارا» و غبطه «اردشیر و انوشیروان» معرفی می‌کند (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۴۹). بدین ترتیب محاسن دوره حکمرانی غازان از روزگار الگوهای تاریخی مانند اردوان، دارا، اردشیر و انوشیروان والاتر معرفی می‌شود.

کاشانی در وصف الجایتو چنین سروده است:

به داد و به دانش چو کیخسرو است غلط کفتم او کهنه و این نو است
(کاشانی، نخ، ۱۴۹۶۵: ۶۳۲)

کیخسرو پادشاه اسطوره‌ای شاهنامه فردوسی، نژاد ایرانی و تورانی داشت که مقام پادشاهی و روحانیت در او مقدر شده بود (فردوسی، ۱۹۶۵، ج ۴: ۸-۳۱). از این نظر، دوره ایلخانی الجایتو در توجه به مذاهب در کنار مقام

شاهی، با پادشاهی کیخسرو مشابهت دارد. سرایندهٔ *شهنشاهنامه* نیز کامیابی اباقا را در قیاس با شخصیت‌های *شاهنامه* بیان کرده است و او را برتر از جمشید و افراسیاب پادشاهان اسطوره‌ای *شاهنامه* تشبیه می‌کند (تبریزی، نخ 104r:Or2780). تبریزی اشاره‌وار در ابیاتی از مرگ ارغون به بقای غازان نسبت به زوال شاهان اسطوره‌ای *شاهنامه* و ایلخانان پیشین سخن گفته است:

منوچهر پور فریدون نماند بماناد غازان که ارغون نماند
(همان: 110v)

شاعر همچنین در بیان شایستگی الجایتو:

روان گشت شاهی هنرپروری چو کیخسروی و چو اسکندری
(همان: 116r)

و ابوسعید:

جهان را تو گیری سکندر تویی خداوند خاقان و قیصر تویی
(همان: 121r)

به همانندسازی آنان با شاهان تاریخی و اساطیری *شاهنامه* پرداخته است. به همین ترتیب تولوی را در جریان حمله به ایران «فریدون نژاد منوچهر چهر» (همان: 60v) و لشکریان او را مایهٔ شگفتی رستم و افراسیاب معرفی کرده است (همان: 70r)؛ از این رو آنان را در ذهن مخاطب ایرانی در قیاس با قدرت‌های شناخته‌شدهٔ حافظهٔ تاریخی ایرانیان بازنمایی کرده است.

در نسخ یادشده، ایلخان و عنصر مغولی هم‌تراز الگوهای مذهبی معرفی شده‌اند. *شهنامهٔ چنگیزی* در ابیاتی که دربارهٔ آلانقوا (که نسل ایلخانان از اوست) می‌سراید، از بکرزایی مریم مقدس در کتاب آسمانی مسلمانان، برای مشروعیت‌بخشی در ذهن مخاطب مسلمان و ایرانی استفاده کرده است. بدین ترتیب با وجود تفاوت‌های این دو روایت،^{۱۰} آنها را هم‌پایه قرار داده و برای مقبولیت بیشتر، مکان روایت مریم مقدس را ایران نقل کرده است:

حکایات مریم اگر بشنوی با آلانقوا همچنان بگروی
وی از باد شد حامله وین ز نور یکی بد به ایران یکی بد به تور
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵:۱۶)

تبریزی نیز در باب زادن آلانقوا با داستان تولد مسیح از مریم، نوعی همانندی ایجاد می‌کند:

سهی بارور شد چو مریم به باد مسیح‌یادمی را ز ناگاه زاد

و به‌طور ضمنی به فرمایشی‌بودن محتوای اثر خود اشاره می‌کند. چنانکه برخلاف کاشانی که حکایت آلانقوا را برآمده از راستی معرفی می‌کند، مسئولیت گفتهٔ خود را متوجه باورهای مغولی می‌داند:

مرا نیست تاوان چنین گفته‌اند بر این نازنین آفرین کرداند
مغول را نگر مردم دیگرند که یک رویه از پشت ماه و خورند
(تبریزی، نخ 45 r:Or2780)

به این ترتیب، مقدس‌سازی روایت آلانقوا به‌سبب هم‌ترازی با روایت‌های مقبول مسلمانان، صورت گرفته

است. کاشانی همچنین غازان را مانند پیامبر اسلام (ص)، خاتم شاهان می‌نامد:

چنان ختم شد بر غزان سروری که بر صاحب وحی پیغمبری
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۵۲)

او در ابیاتی از پیروزی غازان در دمشق، ضمن تأکید بر خطبه و ضرب سکه طلا (الزامات پادشاهی دوره اسلامی) او را به سبب امنیتی که پدید آورده است مانند موعود مسلمانان می‌خواند:

به نام غزان سکه بر زر زدند دم مدحش از اوج منبر زدند
به هر مجلسی واعظان خواستند به القاب شه خطبه آراستند
از امن و امان خلق شد بی‌گمان که شاه‌یست مهدی آخر زمان
(همان: ۶۱۵)

این امر با توجه به رقابت دیرینه با ممالیک سنی‌مذهب بر سر دستیابی بر منطقه شام جالب توجه است. تبریزی در دیباچه منظومه خود پس از حمد و ثنای خداوند و ستایش پیامبر اسلام (ص)، علی (ع) و خلفای راشدین، ابوسعید را پادشاهی سلیمان صفت^{۱۱} و مسلط بر دیو و پری و صاحب انگشتری معرفی می‌کند:

تورا بر در ایستاده دیو و پری که داری در انگشست انگشتری
(تبریزی، نخ Or2780: 42v)

به همین ترتیب، همدانی نیز در اسلام آوردن غازان، اخلاص او را از «اویس و سلمان» صادق‌تر بیان می‌کند (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۵۵). در میان یاران پیامبر، اویس و سلمان خاستگاهی خارج از عربستان داشتند. با این حال بنا بر روایات و احادیث، از نظر ایمان از بسیاری از اعراب نزدیک پیامبر برتر شمرده می‌شدند. بدین ترتیب، قیاس غازان مغول تبار تازه‌مسلمان‌شده، با این دو شخصیت مطرح اسلام همخوانی داشته است.

۶- مشروعیت‌سازی مبتنی بر عقلانیت

ضمن مطالعه نسخ، عقلانیت ابزاری (Instrumental Rationality) با نمودهای درخور توجهی از بافت دوره ایلخانی استخراج شد. به‌طور کلی عقلانیت ابزاری امور را با ارجاع به غایت، کاربرد و تأثیرات آنها مشروعیت می‌بخشد (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۲۵). در این باره مسیر هدف به این فرمول وابسته است که «من این کار را انجام می‌دهم (من این هستم/ من این را دارم) تا این مورد مشخص محقق شود» (طاهرخانی، ۱۳۹۴: ۷۸)؛ از این رو برای اینکه اهداف مشروعیت‌ساز تلقی شود، فرایند وضع هدف باید شامل عنصری از اخلاقی‌سازی باشد. در واقع سنت‌هایی که از این مسئله دفاع می‌کند، مواردی مانند هدفمندی و سودمندی است که ملاک‌های حقیقت و برپایه رفتارهای اخلاقی و هم‌رنگی با جماعت به شمار می‌رود (ونلیوون، ۱۳۹۵: ۵۲۵-۵۲۷). در نسخ یادشده سودمندی کنش‌های ایلخان بر مبنای دو راهبرد گفتمانی مغولی و اسلامی طرح شده است (رک: جدول شماره ۱)؛ چنانکه در جامع‌التواریخ، آلان‌قوا در پرسش بزرگان از فرزندانش، با بیان بخشی از آیه ۱۲ سوره حجرات آنها را از گمان‌های بد نسبت به خودش بازمی‌دارد و مشروعیت فرزندان خود را با استناد بر آیه «ذریه بعضها من بعض»^{۱۲} (آل‌عمران: ۳۴) در ذهن مخاطب مسلمان می‌پروراند (همدانی، ۱۳۷۳: ۲۲۴).

همدانی همچنین در وصف اسلام آوردن غازان نقل می‌کند که پس از تحقیق در دیگر ادیان، اسلام را «اختیار کرد». او پرچمداری اسلام، تخریب کلیسا و محو بت‌پرستی را از کنش‌های غازان برای آبادکردن «اساس مسلمانی» معرفی می‌کند که به گسترش داد، خوشنودی خداوند، حضرت رسول و اهل دین انجامید (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۳۵۶). به همین ترتیب کوچ‌دادن و سخت‌گیری بر غیرمسلمانان را به این موارد افزوده است و کنش ایلخان را با دستاویز قراردادن شرع، مشروع می‌نماید: «شرعا وجود آن در بلاد اسلام جائز نیست» (همان: ۱۳۶۱).

همدانی در روایت مرحمت غازان بر امرای شورشی (مغول) متصل به بایدو، ضمن شرحی از مرحمت ذاتی ایلخان، علت کنش او را چنین شرح می‌دهد: «که تمامت این سپاه بندگان آبا و اجداد نکوی مایند» (همان: ۱۲۵۷). در اینجا بر اعزاز و اهمیت نژاد مشترک میان غازان و اشراف خطاکار تأکید شده است. درحالی‌که درگیری‌های جانشینی و اسلام آوردن او جایگاه غازان را در جناح مغولی تضعیف کرده بود. بدین ترتیب، مرحمت غازان نسبت به سران هم‌نژاد خود علاوه بر جایگاه عناصر مغولی در حکومت غازان، بخشندگی را به‌عنوان یک صفت فطری برای او بیان می‌کند. *شهنشاه‌نامه* نیز در ابیاتی به شرح کارهای عام‌المنفعه ابوسعید می‌پردازد:

بسی کرد مسجد بهر مرز و بوم به شیراز و یزد و به تبریز و روم
(تبریزی، نخ 118r: Or2780)

ساخت مسجد گرایش و اهمیت‌قائل‌شدن برای ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی را در ذهن مخاطب بازنمایی می‌کند؛ بنابراین تبریزی با برجسته‌نمایی انتخابی یک کنش هدفدار برای ابوسعید، تلویحا اهمیت قائل‌شدن ایلخان به مصادیق اسلام را برای مخاطب برجسته می‌کند. *شهنشاه‌چنگیزی* پس از شکست سپاه مصر به فرماندهی ناصر مملوک، از قول غازان آنان را منافقان فرعونی توصیف می‌کند که از روی اخلاص پیرو اسلام نبوده‌اند. در ادامه بر کارشکنی‌های آنان در تاریخ اسلام گریزی می‌زند:

که داند که با اهل بیت رسول چه کردند این ناکسان جهول
چو از دین فرعون بیرون شدند سراسر یزیدی و ملعون شدند
بسا مرد معصوم حیدر نژاد که از شومی شامیان شد به باد
چو ایشان بفرمان دیو لعین شکستند پیمان روح‌الامین
و سپس خود را منتقم الهی اهل بیت معرفی می‌کند:
مرا نیز فرمان رسید از اله که آن کین دیرین از ایشان بخواه

(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۱۶۲-۱۶۳)

۷- مشروعیت‌سازی مبتنی بر اسطوره‌سازی

به‌سبب اسطوره‌سازی، می‌توان مشروعیت‌سازی را از راه داستان‌سرایی نیز به دست آورد. در این امر، قهرمان داستان در حکایت‌های اخلاقی به‌دلیل التزام به اعمال اجتماعی مشروع یا احیای نظم مشروع، سزاوار پاداش می‌شود. در این مسیر داستان‌ها می‌توانند از کنش‌های نمادین استفاده کنند (ون‌لیون، ۱۳۹۵: ۱۱۱۴). نویسنده تاریخ مبارک، حکایتی از غازان در جریان تعقیب فتنه‌آمیز نوروز بیان می‌کند که شبی در جوار درختی به نیایش

پرداخته است و درنهایت از عالم غیب «بسطی و فرجی» رخ می‌دهد. چند سال بعد هنگامی که غازان به ایلخانی رسیده بود، در راه شام به قصد زیارت آنجا رفت؛ به شکرانه پیروزی دو رکعت نماز خواند و اطرافیان را به تکیه بر خداوند و عدل و انصاف نصیحت کرد. سپس حاضران نشان‌هایی بر درخت بستند که مانند زیارتگاهی شد. در این زمان یکی از امیران مغول، حکایت مشابهی را از عبادت «جد پادشاه اسلام» در کنار یک درخت و زیارتگاه شدن آن پس از پیروزی بر عمومی خود نقل می‌کند. در آن روایت، چنگیز دلیل اعطای جهانداری خود و خاندانش را نیاز و اخلاص اجدادش برشمرده بود (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۳۵۱). روشن است که در این روایات سروری و پیروزی چنگیز و غازان با التزام به اعمال مشروع اجتماعی مانند نیایش و استمدادطلبی از درگاه الهی رخ داده است. همچنین داستان غازان با ارجاعی که به داستان مشابه چنگیز داشته به تقویت بازتعریف اسطوره‌ای هویت ایلخان پرداخته است (رک: جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: معادل‌سازی گفتمان مشروعیت تاریخ‌نگاری ایلخانی با منابع ونلیوون (نگارندگان)

گفتمان مشروعیت در تاریخ‌نگاری دوره ایلخانی			منابع مشروعیت‌ساز ونلیوون		
گفتمان اسلامی	گفتمان ایرانی	گفتمان مغولی	شخصی	غیرشخصی	
سلطان، پادشاه اسلام	شهنشاه	ایلخان	شخصی	اقتدار	
- مطابقت کنش ایلخان با قوانین اسلام - تأیید کنش ایلخان با شواهدی از قرآن	_____	مطابقت کنش ایلخان با قوانین یاسا	غیرشخصی		
ابراز رضایت الگوهای اسلامی و تأیید صلاحیت ایلخان	ابراز رضایت الگوهای ایرانی و تأیید صلاحیت ایلخان	- تأیید صلاحیت و ابراز رضایت الگوهای مغولی از ایلخان - تشکیل قوریلتهای برای برگزیدن و تأیید حکومت ایلخان - تأیید حکومت به واسطه یرلیغ خان بزرگ مغول	کارشناس		
_____	پیروی ایلخان از الگوی ایرانی در بیان و کنش	پیروی ایلخان از الگوی مغولی در بیان و کنش	الگو		
_____	_____	- پادشاهی موروثی - تأکید بر نسبت خونی با شاهان اساطیری و تاریخی مغول	سنت		
مفهوم ظل‌اللهی برای ایلخان	فر، داد و خرد ایلخان	_____	ارزیابی		ارزیابی اخلاقی
قیاس کنش ایلخان با شخصیت‌های برجسته مذهبی	قیاس کنش ایلخان با شاهان اساطیری و تاریخی ایرانی	قیاس کنش ایلخان با شاهان اساطیری و تاریخی مغول	قیاس		
خواست الهی	_____	تقدیرگرایی	طبیعی‌سازی		
- ارجاع علت کنش ایلخان به دین‌داری و رضایت خداوند - توجیه کنش‌ها با آیات قرآنی با مضمون متناسب با رخداد	_____	ارجاع علت کنش ایلخان به اهمیت نژاد مغولی	ابزاری	عقلانیت	

استمداد الهی	_____	هماندی اسطوره‌ای شخصیت و کنش ایلخان با نیاکان مغولی	اسطوره‌سازی
--------------	-------	---	-------------

۸- بحث

درباره محتوا و آثار مطالعه‌شده، سه نکته قالب نگارشی، مضمون تاریخی و ترتیب روایت داستان‌ها تأمل‌برانگیز است. قالب نگارشی در آثار منظوم - دو نسخه *شهنامه چنگیزی* و *شهنشاه‌نامه* - از نظر وزن و مضمون، مشابه و به تقلید از *شاهنامه فردوسی* سروده شده است. همچنین هر دو شاعر در اثر خود بر سفارشی‌بودن و نیت ایلخان برای جاودانگی نام خود، خاندان و جلوگیری از فراموشی سخن گفته‌اند:

مرا گفت بشتاب کاری بکن ز ما کس نماند و نماند سخن
(تبریزی نخ 132 v:OR2780)

می‌آدا کوه در روزگار دراز شوند این سخن‌ها فراموش باز
(کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۱۶۸)

از سوی دیگر در محتوای این آثار، الگوهای اساطیری و تاریخی *شاهنامه فردوسی* و مفاهیم برآمده از اندیشه ایران‌شهری به میزان درخور توجهی برای بازتعریف مشروع هویت و کنش ایلخان استفاده شده است. این الگوها به‌عنوان مظهر مفاهیم سیاسی - اخلاقی مشروع برای توصیف و تفسیر قدرت ایلخانان و اجدادشان برای مخاطب ایرانی استفاده شده است. در این باره *جامع‌التواریخ* نیز گاهی با گریز به اشعار *شاهنامه فردوسی*، به تقلید یا استفاده از آن به بازتعریف مشروع هویت ایلخان پرداخته است. این امر در کنار محتوای تاریخی و فرمایشی آثار، دلیل مهمی بر مشروعیت‌سازی حکومت با این نسخ و آثار بوده است. بر مبنای اطلاعات جدول شماره ۲، در *جامع‌التواریخ* و *شهنامه چنگیزی*، پادشاه سفارش‌دهنده و خاندانش بر مبنای الزامات پادشاهی برگرفته از اندیشه ایران‌شهری و سنت‌های مغولی و ارزش‌های اسلامی، مدافع منافع مردم هستند که برآمده به خواست خداوند و در پی رضایت پروردگارند. این درحالی است که اطلاع ما از انحرافات اخلاقی، اعمال ناشایست و ظلم‌های شاهان، اغلب از برخی منابع غیردرباری به دست آمده است؛ از این رو متون تاریخی سفارشی به‌همراه گزارش تاریخی، سعی در بازگویی جهت‌دار وقایع برای مخاطبان خود داشته و به بازتعریف انتخابی هویت ایلخان بر مبنای گفتمان مشروعیت حکومت سیاسی رایج در دوره ایلخانی پرداخته‌اند. با این همه نمی‌توان کسب مشروعیت را تنها دلیل پیدایی این آثار در نظر گرفت؛ اما می‌توان در کنار علل مختلف، سیاست مشروعیت‌سازی را پررنگ‌تر از سایرین دانست.

مطالعات صورت‌گرفته بر محتوای متون تاریخی بیانگر این است که با نزدیک‌شدن به اواخر دوره ایلخانی و به حداقل رسیدن وابستگی ایلخانان به عناصر مغولی، کاربرد گفتمان مغولی در مشروعیت‌سازی برای ایلخان کاهش یافته است (رک: جدول شماره ۲)؛ چنانکه در *شهنشاه‌نامه* به مشروعیت‌سازی بر مبنای گفتمان مغولی، در مقابل دو اثر دیگر با طیف محدود و تنها در منابع اقتدار و ارزیابی اخلاقی توجه شده است (رک: جدول شماره ۲). به این نکته می‌توان در کنار زوال تدریجی بنیادهای مغولی حکومت ایلخانی و قدرت‌گیری خاندان‌های محلی در دوره تألیف *شهنشاه‌نامه* توجه کرد. درحالی‌که با توجه به مسلمان‌شدن ایلخان و استقلال از دربار مرکزی مغول و

درگیری‌های جانشینی که بر سر راه ایلخانی‌ها وجود داشت، اهمیت کسب مشروعیت در برابر عناصر داخلی مغول در دو اثر سفارشی‌سازی‌های (شهنامه چنگیزی و جامع‌التواریخ) بالاتر بوده است؛ از این رو در این آثار کاربرد عناصر مغولی در ساخت گفتمان مشروعیت حکومت، نسبت به شهنشاه‌نامه جایگاه مهم‌تری داشته است. گفتنی است استفاده از گفتمان ایرانی و اسلامی در این آثار با اختلاف در جزئیات، میزان مشابهی را در برگرفته است (رک: جدول شماره ۲).

در گفتمان ایرانی مشروعیت جامع‌التواریخ، به استفاده از منبع عقلانیت بیشتر توجه شده است. این امر با توجه به بیان گزارش‌های تاریخی و جزئیات اعمال ایلخان در جامع‌التواریخ، جایگاه والاتری نسبت به دو اثر دیگر دارد؛ زیرا در جامع‌التواریخ شرح و تفصیل بیشتری در روایت‌های شیوه حکومت‌گذاری مشاهده می‌شود. این در حالی است که به استفاده از مضامین گفتمانی اسلامی در مشروعیت‌سازی هر سه اثر با نسبت‌های مشابه توجه شده است. با این تفاوت که کاربرد عناصر اسلامی در متون سفارشی‌سازی‌های، اغلب مربوط به منابع برآمده از ارزیابی اخلاقی و عقلانیت و در شهنشاه‌نامه سفارش ابوسعید در حوزه اقتدار، ارزیابی اخلاقی و اسطوره‌سازی قرار دارد. این امر می‌تواند از گرماگرم بحران رقابت با ممالیک مسلمان در دوره‌ی غازان ناشی شده باشد. به این ترتیب که با توجه به تلاش هر دو جبهه مسلمان در کسب برتری در جهان اسلام، مؤلف با قیاس، همانندی و برشمردن صفات اسلامی برای ممدوح مغولی خود در پی تلاش جدی‌تری در کمرنگ کردن پیشینه غیرمسلمانی و ساخت تصویر حاکم برگزیده و مسلمان برای ایلخان بوده است. چنانکه کاشانی غازان را مانند پیامبر اسلام (ص)، خاتم شاهان (کاشانی، نخ ۱۴۹۶۵: ۵۲) و امنیت حاصل از فتح دمشق به دست ایلخان را به زمان موعود مسلمانان تشبیه کرده است (همان: ۶۱۵). همدانی نیز اخلاص ممدوح تازه‌مسلمان خود را از یاران نخستین پیامبر نیز صادق‌تر بیان می‌کند (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۲۵۵). این در حالی است که به پیشینه نامسلمانی ایلخانان به عنوان نقطه ضعفی در دستگاه ممالیک تأکید شده است و منابع عربی وابسته به دربار ممالیک، رویارویی ایلخانان را نبرد تاتار کافر با مسلمین (ممالیک) برشمردند (مقریزی، ۱۹۵۸، ج ۱، ق ۲: ۶۹۳-۶۹۷)؛ از این رو با فروکش کردن التهابات میان دو جناح و صلح نسبی با ممالیک در دوره ابوسعید، کاربرد گفتمان اسلامی شهنشاه‌نامه در منابع اقتدار، ارزیابی اخلاقی و اسطوره‌سازی با نسبت‌های مشابه دنبال شده است؛ بنابراین مؤلف در پی ساخت هویت جدیدی تحت عنوان اسلام، برای حاکم نبوده؛ بلکه به تأکید بر ویژگی‌های هویت‌ساز قبلی پرداخته است.

جدول شماره ۲: کاربرد منابع مشروعیت‌ساز و نلیون در سه نسخه شهنشاه‌نامه، شهنامه چنگیزی و جامع‌التواریخ (نگارندگان)

کاربرد منابع مشروعیت‌ساز و نلیون در نسخ مطالعه‌شده										راهنمای گفتمانی مشروعیت	نسخه
اسطوره‌سازی	عقلانیت	ارزیابی اخلاقی			اقتدار						
اسطوره‌سازی	ابزاری	طبیعی‌سازی	قیاس	ارزیابی	سنت	الگو	کارشناس	فردشخصی	شخصی		
-	-	*	-	-	*	-	-	-	-	مغولی	شهنشاه‌نامه
-	-	-	*	*	-	*	-	-	*	ایرانی	

*	-	-	*	-	-	*	-	-	*	اسلامی	
-	-	*	-	-	*	*	*	-	-	مغولی	شهنامه‌چنگیزی
-	-	-	*	*	-	*	-	-	*	ایرانی	
-	*	*	*	*	-	-	-	-	-	اسلامی	
-	*	-	-	-	*	-	-	*	*	مغولی	جامع‌التواریخ
-	-	-	*	*	-	-	*	-	*	ایرانی	
-	*	*	*	-	-	-	-	*	-	اسلامی	

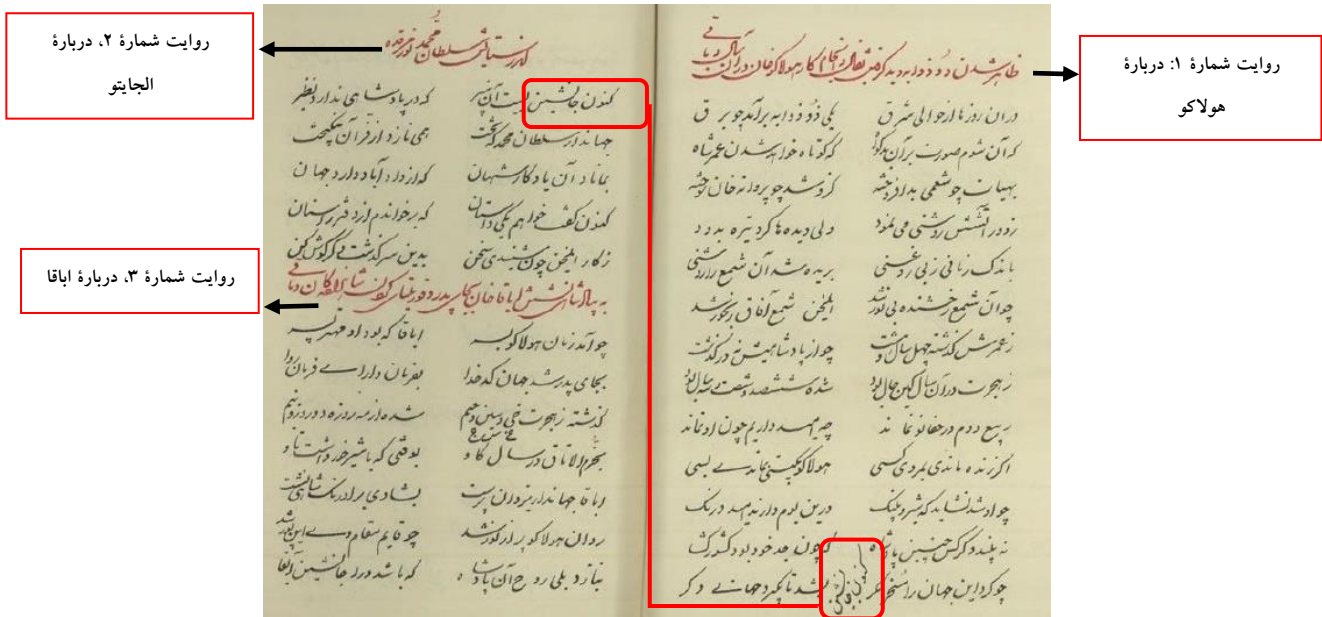
درباره شیوه استنساخ نسخ نیز مشاهدات تأمل‌برانگیزی مطرح است. در بررسی نسخه شهنامه‌چنگیزی، ترتیب روایات از نظم منطقی تاریخی پیروی نکرده است. با توجه به اینکه نسخه مطالعه‌شده رونوشتی تهیه‌شده در دوره قاجار است، این احتمال وجود دارد که هنگام استنساخ، بر اثر بی‌دقتی کاتب یا برهم‌ریختگی و فرسودگی نسخه اصلی، این آشفتگی پدید آمده باشد و چون گاه در رکابه‌نویسی^{۱۳} هنگام استنساخ، به کاستی یا جابه‌جایی در متن‌های فرسوده توجهی نمی‌شده است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ۱۲۴) به مطابقت رکابه نسخه با ترتیب روایت‌ها به‌تنهایی نمی‌توان اعتماد کرد. از سوی دیگر با دقیق‌شدن بر مضمون روایت‌ها می‌توان فهمید که بلافاصله پس از اشعار مربوط به نیاکان مغولی، ابیاتی در ستایش یا ذکر خصوصیات ایلخان سفارش‌دهنده آمده است (رک: تصویر شماره ۲). گاه حتی داستان نیاکان مغولی، به‌یکباره قطع و پس از روایت ایلخان، دوباره از سر گرفته شده است (رک: تصویر شماره ۳). به این ترتیب هرچند نمی‌توان به‌هم‌ریختگی زمانی نقل رویدادها را با قطعیت به سراینده نسبت داد، بر مبنای مضمون و ترتیب ذکر داستان‌ها، می‌توان مشروعیت‌سازی برای ایلخان در تداوم مشروعیت نیاکان خود را به‌عنوان یکی از احتمالات عمده این امر، طرح و بررسی است. بدیهی است بررسی نسخه‌های دیگر این کتاب در یافتن پاسخی قاطع برای این امر مفید خواهد بود.

۹- نتیجه‌گیری

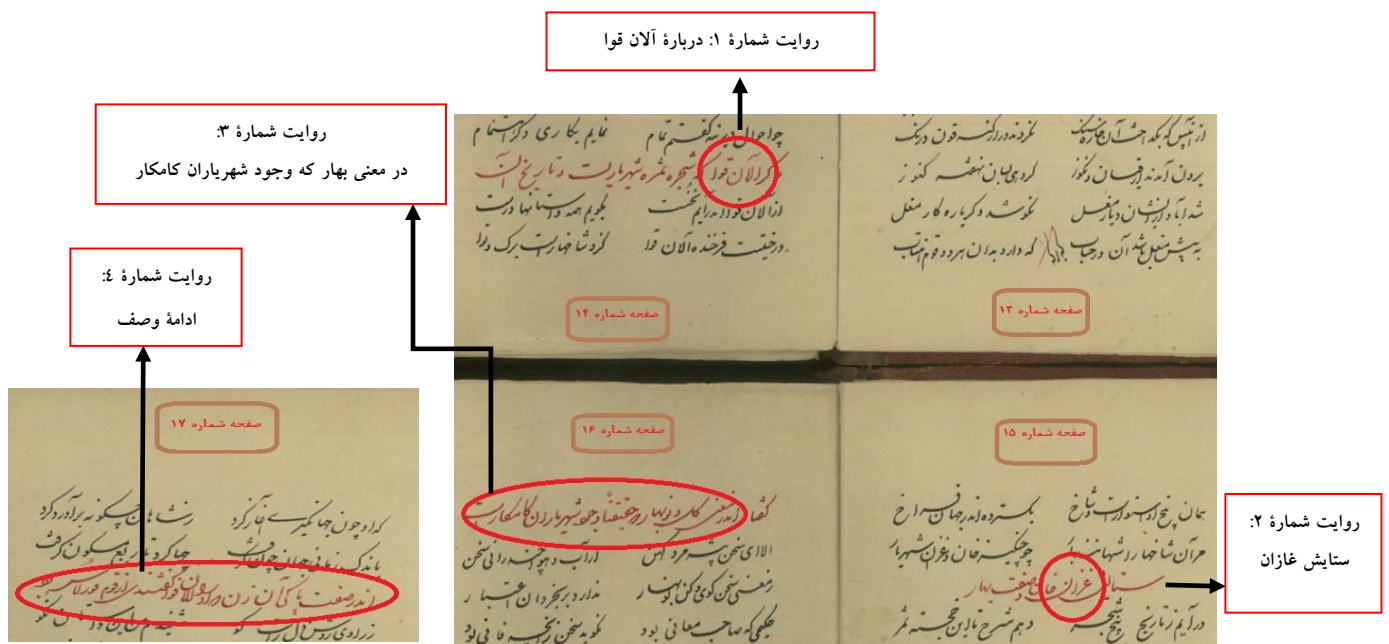
بر پایه یافته‌های این پژوهش، تقلید از شاهنامه فردوسی از یک‌سو و چینش معنی‌دار روایت‌های تاریخی از سوی دیگر، وجود نسخ یادشده را در مشروعیت‌سازی برای ایلخانان توجیه می‌کند. تقلید از شاهنامه فردوسی به‌عنوان عنصر هویتی ایرانیان در وزن شعری و ماهیت ادبی شهنامه‌چنگیزی و شهنشاه‌نامه و شیوه روایت مضامین تاریخی در همه آثار، تأثیرگذار بوده است.

همچنین مؤلفان متناسب با بافت فرهنگی - سیاسی جامعه ایلخانی و اهداف حاکمان در عرصه سیاست‌های بین‌المللی، از سه راهبرد گفتمانی مغولی، ایرانی و اسلامی برای بازتعریف مشروع هویت، اعمال و تصمیمات ایلخان بهره گرفته بودند. گفتمان مغولی در این آثار، بیش از هر چیز در ساخت مشروعیت برای شخص ایلخان به کار رفته است. این امر با توجه به ساخت مغولی دربار و تنش‌های پیش‌آمده بر سر جانشینی در بین ایلخانان، با وجود استقلال روزافزون ایلخان از دربار خان بزرگ مغول مطرح شده است؛ چنانکه کمرنگ‌شدن نقش و جایگاه عنصر مغولی در اواخر دوره ایلخانی، با کاهش محسوس کاربرد مفاهیم گفتمانی مغولی در نسخه شهنشاه‌نامه، نسبت به دو اثر دیگر، مشهود است. به همین ترتیب، مؤلفان با قراردادن شخصیت و حاکمیت ایلخان

در قالب شاه استاندارد اندیشه ایران شهری، از گفتمان ایرانی برای مشروعیت‌سازی در ذهن‌های ایرانیان استفاده کرده‌اند. مؤلفان به مفاهیم گفتمان اسلامی نیز با توجه به اهداف بلندپروازانه ایلخانان برای دستیابی به سیادت در جهان اسلام و در رقابت با ممالیک مسلمان، در مشروعیت‌سازی ایلخان توجه داشته‌اند.

تصویر شماره ۲: رکابه‌نویسی و رعایت نکردن ترتیب تاریخی در روایت داستان‌های نسخه شهنامه چنگیزی (همان: ۶۳۱)

تصویر شماره ۳: رعایت نکردن ترتیب تاریخی در روایت داستان‌های نسخه شهنامه چنگیزی (همان: ۱۴-۱۷)

پی‌نوشت

۱. به‌جز در موارد معدودی که رخداد‌های دوره ایلخان برای نخستین‌بار در یک اثر نقل می‌شود؛ برای مثال رخداد‌های اواخر دوره حکومت ابوسعید به سبب موقعیت زمانی نگارش آثار، تنها در شهنامه‌نامه نقل شده است. این

- درحالی است که داستان استمداد الهی چنگیز در زمان تصمیم‌گیری برای حمله به ایران، در هر سه اثر مطالعه شده آمده است.
۲. از شاعران درباری اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری قمری (مدبری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۵).
۳. این نسخه شامل ۳۳۵ برگ است و متن کتاب از صفحه هجدهم آغاز می‌شود؛ از این رو این کمبود با نقل مرتضوی از نسخه پاریس در کتاب مسائل عصر ایلخانان برطرف شد.
۴. شخصی به نام محمدباقر در چهارم جمادی‌الاول سال ۱۲۹۷ ق. نسخه مدنظر را از روی متنی کتابت کرده است که از آن اطلاعی در دست نیست.
۵. در دو نسخه منظوم، حروفی همانند «ک» به جای «گ»، «ذ» به جای «د» به کار رفته بود؛ از این رو نگارندگان در چنین مواردی بر مبنای خوانش امروزی کلمات، در نگارش ابیات عمل کرده‌اند.
۶. منظور از این راهبردها در این پژوهش عبارت است از: راهبردی که بر مبنای فرهنگ و ارزش‌های قومی مغول شکل گرفته است. گفتمان مغولی و راهبردی که بر بن‌مایه‌های فرهنگی و سیاسی و اجتماعی ملی ایرانیان استوار بوده به‌عنوان گفتمان ایرانی مطرح شده است. به همین ترتیب نیز راهبرد اسلامی به شکل دهی گفتمان اسلامی بر مبنای اصول و ارزش‌های برخاسته از دین و جامعه مسلمانان پرداخته است.
۷. مجلس مشورتی مغول.
۸. نام احمد تکودار و بایدو و گیخاتو از فهرست ایلخانان حذف شده است.
۹. فردوسی اسکندر را پسر داراب (پادشاه ایرانی) و از مادری رومی روایت می‌کند.
۱۰. روایت به دنیا آمدن مسیح با وجود باکرگی مریم نقل شده است؛ این درحالی است که آن‌قوا پس از مرگ همسرش و با وجود فرزندان، سه پسر خود را به دنیا می‌آورد. در روایت مریم، مولود یک پسر است. درحالی که آن‌قوا به گفته تبریزی در فواصل زمانی سه پسر به دنیا می‌آورد.
۱۱. قرآن کریم گستره اختیارات پادشاهی سلیمان را در فرمانبری گروهی از جنیان از او ذکر می‌کند (سبأ: ۱۲).
۱۲. فرزندان که بعضی از آنان از (نسل) بعضی دیگرند (از پدران برگزیده زاده شده و در پاکی همانند یکدیگرند).
۱۳. در نسخ خطی، چند کلمه ای از خط اول صفحه بعد (برای حفظ ترتیب صفحات) در آخر صفحه پیشین آورده می‌شده است (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ۱۲۳).

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آیتی، عبدالمحمد (۱۳۸۳). *تحریر تاریخ و صاف*، تهران: مؤسسه اطلاعات و تحقیقات فرهنگی.
۳. اتینگهاوزن و دیگران (۱۳۸۳). *فعالیت‌های فرهنگی و ادبی ایلخانان؛ سلسله‌های تاریخ ایران*، ترجمه و تألیف یعقوب آژند، تهران: مولی.
۴. اشیپولر، برتولد (۱۳۸۶). *تاریخ مغول در ایران*، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران: علمی فرهنگی.
۵. المقریزی، تقی‌الدین احمد بن علی (۱۹۵۸). *السلوک لمعرفة دول الملوک*، المجلد الاول، القسم الثانی، تصحیح محمد مصطفی زیاده، مصر: مطبعه دارالکتب.
۶. اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۸۴). *تاریخ مغول*، تهران: امیرکبیر، چاپ هشتم.
۷. بیانی، شیرین (۱۳۹۳). *مغولان و حکومت ایلخانی در ایران*، تهران: سمت.

۸. تبریزی، احمد. *شهنشاه‌نامه*، پایگاه اینترنتی کتابخانه موزه بریتانیا، نسخه خطی شماره 2780.or.
۹. تربیت، محمدعلی (۱۳۱۴). *دانشمندان آذربایجان*، تهران: مطبوعه مجلس.
۱۰. حیاتی، زهرا؛ عربزاده، فاطمه (۱۳۹۹). «بازخوانی باب اول بوستان سعدی با رویکرد مشروعیت‌بخشی در گفتمان حکومت»، متن پژوهی ادبی، سال ۲۴، شماره ۸۳، ۱۹۳-۲۲۲.
۱۱. خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین (۱۳۸۷). *حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر*، ج ۳، تصحیح محمد دبیرسیاقی و جلال‌الدین همایی، تهران: هرمس.
۱۲. دلیر، نیره (۱۳۹۳ الف). «تیین و تحلیل فره ایزدی در آثار منشور دوره اسلامی؛ تاریخی، حکمت اراقی و اندرنامه‌ای»، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، شماره ۱۴، ۹۷-۱۱۲.
۱۳. _____ (۱۳۹۳ ب). «فرهنگ سیاسی و مبانی نظری پادشاهی و سلطنت؛ بررسی تطبیقی فره ایزدی و ظل‌اللهی»، مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، شماره ۲۰، ۳۹-۵۹.
۱۴. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه دهخدا*، تهران: امیرکبیر.
۱۵. رنجبر، محمدعلی؛ ابراهیمی، آمنه (۱۳۹۲). «شکل‌گیری چهره اسکندر در حافظه تاریخی ایرانیان (مروری بر داراب‌نامه طرسوسی)»، پژوهش‌های علوم تاریخی، دوره ۵، شماره ۲، ۷۹-۹۱.
۱۶. روشن، محمد؛ موسوی، مصطفی (۱۳۷۳). (مقدمه مصحح) در کتاب *جامع‌التواریخ*، تهران: البرز.
۱۷. سودآور، ابوالعلاء (۱۳۸۴). *فره ایزدی در آیین پادشاهی ایران باستان*، هوستون: میرک.
۱۸. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم (۱۹۹۰). *الملل و النحل*، بیروت: دارالمعرفه.
۱۹. صفری آق‌قلعه، علی (۱۳۹۰). *نسخه‌شناسی؛ پژوهش‌نامه نسخه‌شناسی نسخ فارسی*، تهران: میراث مکتوب.
۲۰. طاهرخانی، فاطمه (۱۳۹۴). «تحلیل بافت مشروعیتی گفتمان جنگ تحمیلی»، *علوم سیاسی*، شماره ۴، پیاپی ۷۲، ۶۹-۹۶.
۲۱. عباسی، جواد؛ راشکی علی‌آبادی، جواد (۱۳۸۹). «عنایت به شاهنامه فردوسی و شاهنامه‌سرایی در عصر فرمانروایی مغولان بر ایران»، *جستارهای ادبی*، سال ۴۳، شماره ۱۶۹، ۱۹-۴۴.
۲۲. فردوسی، ابوالقاسم (۱۹۶۵). *شاهنامه فردوسی*، به تصحیح ر. علی‌یف، آ. برتلس، م. عثمانوف، جلد چهارم، مسکو: اداره انتشارات دانش.
۲۳. کاشانی، شمس‌الدین. *شهنامه‌چنگیزی*، نسخه خطی شماره ۱۴۹۶۵، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۲۴. گوهری، مهشید؛ عباسی، جواد؛ مهدوی، محمدجواد (۱۳۹۲). «ارزیابی جایگاه مغولان و ایرانیان در شهنشاه‌نامه احمد تبریزی (براساس رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی و بررسی فنون زبانی و بلاغی)»، *جستارهای ادبی*، شماره ۱۸۰، ۵۷-۸۴.
۲۵. مدبری، محمود؛ صرفی، محمدرضا؛ بصیری، محمدصادق؛ قنبری‌نیز، وحید (۱۳۹۵). «تحقیقی در احوال شمس کاشی و شهنامه چنگیزی»، *کهن‌نامه ادب پارسی*، شماره ۱۹، ۹۱-۱۱۱.
۲۶. مرتضوی، منوچهر (۱۳۷۰). *مسائل عصر ایلیخانان*، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه.
۲۷. مستوفی، حمدالله (۱۳۶۴). *تاریخ گزیده*، به اهتمام عبدالحسین نوایی، تهران: امیرکبیر.
۲۸. ون‌لیوون، تئو (۱۳۹۵). *ساخت گفتمانی مشروعیت، فصل هشتم در کتاب تحلیل گفتمان سیاسی، امر سیاسی به‌مثابه یک برساخت گفتمانی*، گردآوری و ترجمه امیر رضائی‌پناه و سمیه شوکتی مقرب، تهران: انتشارات تیسرا (نسخه الکترونیکی اپلیکیشن فیدیبو).

۲۹. همدانی، رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۷۱). *جامع‌التواریخ*، به تصحیح محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران: البرز.

30. Van Leeuwen, Theo (2008). *Discourse and Practice New Tools for Critical Discourse Analysis*, Oxford: Oxford University Press.

31. Weber, Max (1978). *Economy and Society, an Outline of Interpretive Sociology (Volume I)*. Berkeley, CA: University of California Press.

32. Wodak, Ruth; Meyer, Michael (2008). *Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology*. London: Sage Publication.